

Еволюція норм міжнародного гуманітарного права

Щодо захисту цивільного населення до Першої світової війни

М. В. Герасимчук

аспірант факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету
імені І. Франка

У науковій статті проведено історико-правовий аналіз норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення, в т. ч. дітей, як особливо вразливої категорії, у період з XIV до початку XX ст.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, збройні конфлікти, захист цивільного населення, захист дітей, Женевська конвенція 1864 р., Гаазька конвенція 1899 р., Гаазька конвенція 1907 р.

В научной статье проведен историко-правовой анализ норм международного гуманитарного права, касающихся защиты гражданского населения, в т. ч. и детей, как наиболее уязвимой категории, в период с XIV до начала XX в.

Ключевые слова: международное гуманитарное право, вооруженные конфликты, защита гражданского населения, защита детей, Женевская конвенция 1864 г., Гаазская конвенция 1899 г., Гаазская конвенция 1907 г.

The research article is historical legal analysis of International Humanitarian Law relative to the protection civilians, as well as children, as the most vulnerable groups of society, since

XIVth century till the early XXth century.

Keywords: *International Humanitarian Law, armed conflicts, protection of civilians, protection of children, Geneva Convention 1864; the Hague Convention 1899, the Hague Convention 1907.*

Захист цивільного населення, в т. ч. дітей, як особливо вразливої категорії під час збройних конфліктів, і сьогодні привертає все більшу увагу дослідників у галузі міжнародного гуманітарного права та прав людини, позаяк вимагає ґрунтового аналізу вже існуючих норм міжнародного права з метою їх подальшого вдосконалення та пошуку дієвих механізмів їх застосування.

Постановка й актуальність проблеми зумовлені тим, що цивільне населення, зокрема й діти, незважаючи на зусилля більшості держав світового співтовариства, залишаються основними суб'єктами-об'єктами системної дискримінації, що посилюється особливо в умовах кризових ситуацій, під час збройних конфліктів. На жаль, у сучасному світі не простежується тенденція до зменшення міжнародних збройних конфліктів, а особливо збільшується кількість збройних конфліктів неміжнародного характеру (наприклад, країни Африканського Рогу).

З огляду на такий стан речей, норми міжнародного права, які гарантують захист цивільного населення у збройних конфліктах, безперечно, потребують перегляду і подальшого вдосконалення. Для того, аби не припуститися в майбутньому таких прогагин, що нині існують у ряді міжнародних договорів у цій сфері, варто ґрунтовно дослідити історію проблеми та шляхів її врегулювання, починаючи від найдавніших часів до сучасності.

Актуальність теми зумовлена й тим, що норми, які врегульовують проблему захисту дітей, як вразливої категорії населення, містяться у різних міжнародних договорах

і більшість з них мають високий ступінь декларативності. Відтак виникає необхідність в активізації співробітництва держав з метою прийняття нових кодифікованих міжнародних актів у зазначеній сфері. Саме це і спонукало нас до дослідження даної проблеми.

Мета статті полягає у необхідності дослідження еволюції норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення під час збройних конфліктів у період з XIV до початку XX ст.

Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі завдання:

обґрунтувати необхідність міжнародного захисту цивільного населення;

дослідити процес становлення та функціонування системи міжнародного захисту цивільного населення, зокрема дітей, під час збройних конфліктів;

проаналізувати соціальні та міжнародні процеси становлення й розвитку системи захисту прав дітей, як особливо вразливої категорії населення.

Комплексне дослідження цієї проблеми вимагає відповідного джерельного забезпечення. А це законодавчі та міжнародно-правові акти, праці фахівців з міжнародного публічного права і міжнародного гуманітарного права, а також матеріали міжнародних конференцій.

Вагоме місце у вивченні вказаної проблематики займають праці західноєвропейських вчених – Е. Давіда, Г. Гроція, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Пікте, Ф. Бюньона та ін. Серед російських вчених слід відзначити Ф. Ф. Мартенса, І. Н. Арцибасова, І. І. Лукашука та ін.

Уперше проблему захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту було порушено в XIV – XVI ст. у процесі формування системи «картелей та капітуляцій» між командуючими ворожих армій. У період з 1581 р. по 1864 р. було укладено понад 290 таких угод. Перша з них була підписана майже на 200 років раніше у 1393 р. між кантонами Швейцарії (Сімпахська угода) і містила

положення про заборону участі жінок та дітей у війні, а також щодо недоторканності поранених, поваги до їх особистості та майна [7, с. 27].

Такий підхід зустрічається не лише в практичних посібниках для військового керівництва, але й у працях філософів, теологів та юристів того часу. Наприклад, Бертран Дюгеклен та Жанна д'Арк вимагали від своїх військ поваги до жінок, дітей та селян (землеробів). Такого ж принципу дотримувалися й французькі полководці, які забороняли грабінж та жорстоке поводження з некомпантантами, в т. ч. й дітьми. Іспанський правознавець Ф. Вітторіо, до якого навіть звертався за консультаціями Карл V (імператор Священної Римської імперії в 1530 – 1556 рр. з династії Габсбургів), у своїй праці «Relectiones Theologicae» (1557 р.) осуджував вбивство невинних, полонених, а також тих, хто склав зброю. Приблизно в цей же період ордени монахів почали надавати допомогу й лікувати поранених та хворих, незалежно від їх приналежності до тієї чи іншої сторони [5, с. 34].

У XVII – XVIII ст. спостерігається певна гуманізація війни. Очевидно, це можна пов'язувати з тим, що військові дії почали вести регулярні армії, які були на службі в окремого правителя, а не найманці, як це було раніше. Беручи до уваги цей факт, можна припустити, що цивільне населення, зокрема діти, менше залучалося до безпосередньої участі у військових діях, оскільки армії постачалися всім необхідним централізовано, а війна сприймалася не як смертельна боротьба двох народів, а протистояння окремих правителів. Цивільне населення не втручалось в зіткнення армій, а навпаки – відчувало захищеність.

Принцип нейтральності (недоторканності) некомпантантів чітко й недвозначно виклав у своїх трактатах Ж.-Ж. Руссо: «...війна – це не відносини між людьми, а відносини між державами, коли окремі особи стають ворогами зовсім випадково і зовсім не як люди і

не як громадяни, а як солдати; не як співвітчизники, а як його захисники» [6, с. 27].

Такий принцип поступово закріпився і в класичній теорії, і в практиці держав. Принцип недоторканності цивільного населення можна було помітити під час «війни в мереживах» (Семилітня війна) [4, с. 250].

Однак наближався період науково-технічних відкриттів, а разом з тим і зростала кількість винаходів та методів, які застосовувалися при веденні війни. Тому вже з XIX ст. можна помітити зворотний процес, оскільки збільшувалися потужності вогнепальної та хімічної зброї, вибухових речовин і з'явилася зброя масового знищення, а збройні конфлікти, в свою чергу, все більше стали торкатися цивільного населення, що зумовлювало численні людські жертви.

Отже, беззаперечним можна вважати той факт, що залишалася потреба у створенні кодифікованого документа, який би гарантував захист як цивільного населення, так і дітей, під час збройного конфлікту. З огляду на це, запровадження норм міжнародного гуманітарного права активізувалося у 60-х роках XIX ст. Так, у преамбулі Санкт-Петербурзької декларації 1868 р. був проголошений принцип, який надійно закріпився у звичаєвому праві: «...єдина законна мета, яку повинна мати держава під час війни, полягає в ослабленні військових сил ворога» [1, с. 275 – 276].

Досліджуючи проблему захисту цивільного населення, зокрема дітей, під час збройних конфліктів до початку XX ст., доцільно проаналізувати першу Женевську конвенцію про поліпшення долі поранених та хворих воїнів у діючих арміях 1864 р.^{*} Щодо цього Франсуа Бюньон зазначає, що жоден з попередніх текстів не здійснив подібного впливу на відносини воюючих сторін [4, с. 29].

* Женевська Конвенція про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях була підписана 22 серпня 1864 р. за сприяння Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Згадана Конвенція була розроблена за ініціативою Анрі Дюнана, засновника Міжнародного Комітету Червоного Хреста.

Відповідно до положення статті 5 згаданої Конвенції, місцеві жителі, які надають допомогу пораненим, користуються недоторканістю і залишаються вільними; військові начальники воюючих держав зобов'язані попереджувати місцеве населення про такий заклики до гуманності та про право нейтральності, що гарантується за прояв людяності. Окрім того, кожен поранений, який був прийнятий місцевими жителями та належним чином отримав допомогу, слугує охороною такому дому, а місцеві жителі, які прийняли в себе поранених, звільняються від військових постояльців та певної частини накладених військових контрибуцій [8].

Женевська конвенція 1864 року була одним з перших багатосторонніх договорів міжнародного гуманітарного права, але в ній не було жодної статті про процедуру розгляду скарг щодо порушень її положень, що безперечно було прогалиною.

Слід зауважити, що на практиці сторони збройних конфліктів все ж таки намагалися заповнити своєрідну «білу пляму». Неабияку підтримку для запровадження цієї практики надавав Міжнародний Комітет Червоного Хреста.

До кінця 1864 року Женевську конвенцію ратифікували такі країни, як Франція, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція, Норвегія, Данія та Велике герцогство Баденське [8]. Отже, можна зробити висновок, що згадана Конвенція стала однією з перших успішних спроб кодифікації норм міжнародного гуманітарного права. Вважаємо, що прийняття такого міжнародного документа дало поштовх для подальшого розвитку норм міжнародного гуманітарного права та вдосконалення вже існуючих, адже наступним завданням стало розроблення документа, який повинен був запровадити механізм контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права та розгляду скарг щодо їх порушення.

Наступним кроком у розвитку міжнародного гуманітарного права в період до Першої

світової війни стало прийняття Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 рр. і Женевської конвенції 1906 р.

Суттєвий крок вперед щодо кодифікації законів та звичаїв війни був зроблений на I Гаазькій конференції 1899 р. (Мирній конференції). Конференція не досягла завдань, що були поставлені перед нею, зокрема, не був запроваджений обов'язковий арбітраж і не прийняті рішення щодо роззброєння. Але, попри нереалізовані завдання, на Конференції було досягнуто певного успіху, а саме – розроблені два проекти конвенцій: Конвенція про застосування у морській війні Женевської конвенції 1864 р. та Конвенція про закони й звичаї сухопутної війни.

Беручи до уваги цей факт, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, як ініціатор першої Женевської конвенції, почав реалізувати свій давній намір щодо перегляду згаданої Конвенції під час спеціальної конференції, яка відбувалася з 11 червня по 6 липня 1906 року [4, с. 84]. Використовуючи попередній досвід, було розроблено нову конвенцію, яка складалася із 33 статей – Конвенцію про покращення участі поранених та хворих у діючих арміях від 6 липня 1906 р. [9].

Варто зазначити, що саме в Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 рр. знайшов своє відображення і отримав правове підґрунтя принцип гуманності [11; 10]. До преамбул двох вищезгаданих конвенцій було включено «застереження Мартенса», яке закріплює, що у випадках, не передбачених міжнародними договорами, цивільне населення і комбатанти залишаються під захистом і дією норм міжнародного права, що впливають з установлених між цивілізованими народами звичаїв, із законів людяності і потреб суспільної свідомості [3, с. 72]. Окрім того, в Гаазькому положенні про закони та звичаї сухопутної війни 1907 року (додаток до VI Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р.) також містилися визначені гарантії, що надавалися цивільному населенню

під час війни (ст. ст. 23, 28, 43 – 47, 50 – 53) [2, с. 22 – 34].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити наступні висновки. Норми міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення зароджуються у XIV ст. Починаючи з XVIII ст., в якості норми звичаєвого права закріпився принцип нейтральності (гуманності) щодо цивільного населення. Однак з науково-технічним прогресом норми звичаєвого права, що застосовувалися в умовах збройних конфліктів, почали втрачати свій авторитет. Саме тому й постала необхідність у кодифікації вже існуючих та створенні нових норм міжнародного гуманітарного права. Проаналізувавши міжнародні договори того часу, нами було з'ясовано, що перші такі спроби були зроблені шляхом прийняття Женевських конвенцій 1864, 1906 років, Гаазьких конвенцій 1899, 1907 років та Санкт-Петербурзької декларації 1868 р.

Таким чином, до 1914 р., крім положень Гаазької конвенції 1907 р., не існувало жодних кодифікованих норм міжнародного гуманітарного права, що гарантували б захист цивільному населенню, яке стало жертвами збройних конфліктів у період до Першої світової війни.

Обґрунтування необхідності міжнародного захисту дітей, як особливо вразливої категорії населення під час збройних конфліктів, проведене у історико-правовому контексті, показало, що захист дітей у період до Першої світової війни відбувався в рамках захисту всього цивільного населення.

Отже, потреба у вдосконаленні вже існуючих та розробці нових норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення, зокрема, й захисту дітей, як найуразливішої групи цивільного населення, залишалася й надалі залишається актуальною.

Література

1. Декларация об отмене употребления взрывчатых и зажигательных пуль. Санкт-Петербург, 29 ноября 1868 года // Международное право. Ведение военных действий : Сб. Гаагских конвенций и иных международных документов. – 4-е изд., дополн. – М.: Международный Комитет Красного Креста, 2004. – С. 275 – 276.
2. Положение о законах и обычаях сухопутной войны // Международное право. Ведение военных действий : Сб. Гаагских конвенций и иных международных документов. – 4-е изд., дополн. – М.: Международный Комитет Красного Креста, 2004. – С. 22 – 34.
3. *Арцибасов И. Н. Лукашук И. И.* Право вооруженных конфликтов // Курс международного права в 7 томах. Т. 6. Отрасли международного права. – М. : Наука, 1992. – 297 с.
4. *Бюньон Ф.* Международный Комитет Красного Креста и защита жертв войны. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 2005. – 1615 с.
5. *Давид Э.* Принципы права вооруженных конфликтов. – М.: Международный Комитет Красного Креста, 2000. – 718 с.
6. *Руссо Ж.-Ж.* Об общественном договоре. – Трактаты, кн. I. – М.: Наука, 1969. – 157 с.
7. *Pictet Jean S.* Le Droit Humanitaire et la Protection des Victimes de la Guerre, Leiden, A. W. Sijthoff, et Genève, Institut Henry-Dunant, 1973. – 152 pages.
8. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864. – <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/120?OpenView>.
9. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 6 July 1906. – <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/180?OpenView>.
10. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. – <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/195?OpenView>.
11. Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of war on Land. The Hague, 29 July 1899. – <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/150?OpenView>.